

**ԵՎՍ ՄԵԿ ԱՆԳԱՄ IX ԴԱՐԻ ԴՎԻՆԻ (ՀԱՅԱՍՏԱՆ)
ԱՎԵՐԻՉ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԵՐԻ ՄԱՍԻՆ. ԴԵՊՔԵՐԻ ՔԱՆԱԿԸ ԵՎ
ՆՐԱՆՑ ԹՎԱԳՐՈՒՄԸ**

Հարությունյան Ռ.Ա.

*ԳԱԱ Երկրաբանական գիտությունների ինստիտուտ
0019, Երևան, Մարշալ Բաղրամյանի պող, 24ա,
Հայաստանի Հանրապետություն
e-mail: roubenhar@web.am
Հանձնվել է հրատարակչություն 22.09.2021թ.*

Դվինի IX դարի ավերիչ երկրաշարժերը Հայաստանում տեղի ունեցած ամենահայտնի պատմական երկրաշարժերից են: Սակայն մինչ օրս մասնագետները միակարծիք չեն դրանց բնութագրերի վերաբերյալ: Վիճարկվում են՝ տեղի ունեցած երկրաշարժերի քանակը, տարեթվերը, ավերածությունների տարածքները, ուժգնությունները, վերկենտրոնների տեկտոնական դիրքները: Սույն հոդվածում, պատմական վկայությունների վերլուծության հիման վրա, անդրադառնում ենք առաջին երկու վիճահարույց բնութագրերին, ճշտելով երկրաշարժերի թվագրումը:

Հիմնաբառերը՝ Դվին, պատմական երկրաշարժ, թվագրում:

Նախաբան

Մինչև XX դարի 90-ական թվականները մեզանում տարածված էր այն կարծիքը, որ Դվինում կարճ ժամանակամիջոցում՝ 851-893 թվականներին տեղի են ունեցել 4-5 ավերիչ երկրաշարժ: Դրանց մասին տարբեր պատմագրերի վկայությունները զետեղված էին երկրաշարժերի մասին պատմական վկայությունների ժողովածուներում և մասնագիտական կատալոգներում (Мушкетов и др. 1893, Կոստանեանց, 1902, Бюс, 1948, Ստեփանյան, 1964, Новый каталог, 1977, Карапетян, 1986):

Սպիտակի 1988 թվականի աղետալի երկրաշարժից հետո, երբ ավելի մեծ թվով մասնագետներ ներգրավվեցին Հայաստանի տարածքի երկրաշարժագիտական ուսումնասիրություններում, պարզ դարձավ, որ IX դարում Դվինում տեղի են ունեցել միայն 2 ավերիչ երկրաշարժ՝ 863 և 893 թվականներին (Ambraseis, 1982; Berberian, 1994; Guidoboni et al, 1995): Սակայն մեր այն գործընկերները, որոնք մինչ օրս հիմնվում են վերոհիշյալ և ներկայիս (Годзиковская, 2001, 2012) ռուսա-

լեզու կատալոգների վրա, շարունակում են մնալ Դվինի 4-5 ավերիչ երկրաշարժի թյուր տեսակետին:

Տարաձայնություններ կան նաև այն մասնագետների շրջանում, որոնք ընդունում են Դվինի 2 ավերիչ երկրաշարժերի եղելությունը: Ըստ Թ. Բաբայանի (Բաբայան, 2006) Դվինի առաջին երկրաշարժը տեղի է ունեցել ոչ թե 863, այլ 858 թվականին:

Միակարծություն չկա նաև երկրաշարժերի վերկենտրոնների տեղադրության խնդրի շուրջը՝ հետազոտողների մեծ մասը երկրաշարժերի վերկենտրոնները տեղադրում են Դվինի մերձակայքում (Amb-raseis, 1982; Berberian, 1994; Guidoboni et al, 1995, Բաբայան, 2006), սակայն Ա.Կարախանյանը իր գործընկերների հետ դիտարկում են այլ տեղադրությունների հնարավորությունը, չգալով վերջնական որոշման (Karakhanian et al. 2011. 2016):

Մեր նպատակն է՝ առաջնային պատմական վկայությունների և մինչ այժմ կատարված տարաբնույթ ուսումնասիրությունների և եզրակացությունների հիման վրա, պարզել Դվինի IX դարի ավերիչ երկրաշարժերի տարակարծություններ ունեցող բնութագրերը և տալ պարզաբանումներ: Նախատեսվում է այդ վերլուծությունների արդյունքները հրապարակել 3 հոդվածով, որոնցից առաջինը սույն հոդվածն է:

IX-րդ դարի Դվինի ավերիչ երկրաշարժերի քանակը և նրանց թվագրումը

Առավել համապարփակ Դվինի երկրաշարժերի պատմագրական տվյալների բազմությունը՝ 7-8 դեպք, բերված է Լ.Բարսեղյանի կազմած պատմագրական ժողովածուում (Բարսեղյան, 1995): Այստեղ երկրաշարժերի ժամանակակից պատմագրիքներ Թովմա Արծրունուն (IX-X դդ.) և Հովհաննես Դրասխանակերտցուն (840/850 - 929) են վերագրվում 858թ. ձմռան, 863թ. գարնան և 893թ. ապրիլի դեպքերը, վերջին երկու կարծիքը վերագրվում է նաև Ասողիկին (X-XI դդ.), իսկ հետագա պատմագրերին՝ 851 (854)թ. - Մխիթար Այրիվանեցի (XIII դար), 862թ. - Ինճիճեան (XIX դար), 865թ.- Սամուել Անեցի (XII դար), 869թ. - Մովսես Կաղանկատվացի (Դասխուրանցի) (X դար) դեպքերը: Կասկածից վեր է, որ այդ թվագրումների մեծ քանակը Թովմա Արծրունու և Հովհաննես Դրասխանակերտցու, վկայությունների հետագա (X-XIX դար) պատմագիրների թյուրըմբռնման հետևանք է:

Ինչպես նշվեց վերևում, ներկայումս Հայաստանում հետազոտողների մեծագույն մասը ընդունում է IX-րդ դարում Դվինում տեղի ունեցած միայն երկու ավերիչ երկրաշարժի եղելությունը, սակայն դեռ կա տարակարծություն առաջին երկրաշարժի թվագրման հարցի շուրջ՝ 858, թե 863 թվական:

Առաջին երկրաշարժի թվագրումը: Քանի որ ամենահավաստի համարվում են ժամանակակիցների վկայությունները, ապա որպես

հետագա վերլուծությունների հիմք, ամբողջությամբ մեջբերենք Թովմա Արծրունու և Հովհաննես Դրասխանակերտցու վկայությունները Դվինի առաջին ավերիչ երկրաշարժի ժամանակի մասին:

Ըստ Հովհաննես Դրասխանակերտցու (Դրասխանակերտցի, 1996). *«Հայաստան ուղարկված Ալի Արմանի անունով մի ոստիկան ամիրապետի հրամանով նրան (Աշոտին) կարգում է Հայոց իշխանաց իշխան...»*

«Բայց այդ ժամանակներում Դվին քաղաքում սարսափելի երկրաշարժ է լինում, և շատ տներ, պարիսպներ, ապարանքներ ցնցվում ու փլուզվում են: ... Եվ Ջաքարիա սուրբ հայրապետը... աղերսալի աղոթք էր մատուցում բարեգութ Աստծուն...»

Ըստ Թովմա Արծրունու (Արծրունի, 1985). *«Այս շարժն (893 թ.) ավելի սաստիկ էր, քան այն, որ եղավ հայոց կաթողիկոս Ջաքարիայի ժամանակ, հայերի գերությունից 7 տարի հետո»*

Այսինքն ըստ Դրասխանակերտցու և Արծրունու Դվինում առաջին երկրաշարժը եղել է, երբ.

- կաթողիկոս է եղել Ջաքարիան - (854/855 - 876թթ.),
- արաբական ոստիկանը եղել է Ալի Ալ-Արմանին (862—863թթ.) (Բիթարյան, 1989),
- Աշոտ Ա-ն նշանակված է լինում իշխանաց իշխան - (862-884թթ.) (<https://hy.wikipedia.org>),
- հայերի գերությունից 7 տարի հետո:

Գուիդոբոնին, այս երկրաշարժի մասին պատմական աղբյուրներում եղած հաղորդումների ուսումնասիրության հիման վրա, եկել է այն վիճահարույց եզրակացության, թե դեպքի տարեթվի որոշումը բարդ է, քանի որ այդ հաղորդումները իրարամերժ են և հակասող (Guidoboni et al, 1995): Իր քննարկումների մեջ արվում է մի քանի սխալ պնդում.

- Ըստ Դրասխանակերտցու երկրաշարժը եղել է *«իշխանաց իշխան Աշոտ Բագրատունու մահից հետո»;*
- Ըստ Թովմա Արծրունու, *«երկրաշարժը եղել է հայոց գերությունից յոթ տարի հետո» - այսինքն 859/860 թվականին:*

Կարծիք է հայտնում, որ արաբական լծի տակ գտնվող Հայաստանում, երբ ժամանակագրական համակարգերը խաթարված էին, պատմագրերին դժվար էր որոշել երկրաշարժի իրական տարեթիվը: Հղում կատարելով XII-րդ դարի պատմագիր Սամուել Անեցու հաղորդագրության վրա, նա որպես դեպքի տարեթիվ ընդունում է 863 թվականը: Սակայն, նկատենք, որ Անեցին հստակ չի նշում երկրաշարժի տարեթիվը, քանի որ բոլոր դեպքերը չէ, որ իր մոտ թվագրված են (Անեցի, 1893): Ըստ նրա կողմից պատմական դեպքերի թվարկման շարքի, երկրաշարժը տեղի է ունեցել ՊԿԵ-ՊԿԹ (865-869) թվականների միջակայքում: Սակայն երկրաշարժի անթվագիր հիշատակմանը. *«Բ սուրբ քառասներորդսն շարժմունք անհնարինք՝ տապալեալ յատակեցին զյուլվս՝ տեւեալ գերիս ամիսս»*, հաջորդող անթվագիր գրառումն է՝

«*Բուլղարք կնքեցան*», իսկ դա տեղի է ունեցել 864 թվականին (Кре-
щение Болгарии <https://ru.wikipedia.org>): Այսինքն երկրաշարժը տեղի է
ունեցել ոչ թե 865 թվականից հետո, այլ 864 թվականից առաջ: Պարզ է,
որ Մամունե Անեցու դեպքերի ժամանակագրության մեջ կա թվա-
գրական խառնաշփոթ¹: Այսպիսով, Գուրգոռնիի կողմից Դվինի առա-
ջին երկրաշարժի թվագրման անհաջող փորձը ավարտվել է սխալ
հղումով և պետք է կարծել, որ նա ուղղակի ընդունել է, ինչպես և Բեր-
բերյանը, Ամբրասեյսի թվագրումը:

Թ.Բաբայանը (Բաբայան, 2006), ի տարբերություն այլ հետազո-
տողների, կարծում է, որ առաջին երկրաշարժը տեղի է ունեցել, ոչ թե
863, այլ 858 թվականին:

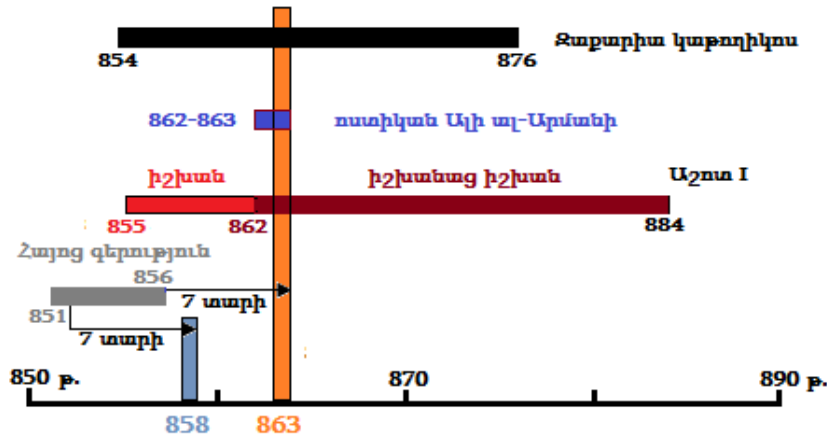
Ըստ նրա երկրաշարժը եղել է այն ժամանակ, երբ.

- կաթողիկոս է եղել Զաքարիան - (854/855 - 876թթ.);
- Աշոտ Ա-ն եղել է իշխանաց իշխան, ինչը ըստ Թ.Բաբայանի
եղել է 855-884 թվականներին;
- ըստ Թովմա Արծրունու վկայության. «*երկրաշարժը եղել է հա-
յերի գերությունից 7 տարի հետո*»: Թ.Բաբայանը ելնելով այն
փաստից, որ հայ իշխանները գերության են տարվել Բուլղայի
կողմից 551 թվականին, համարում է, որ խոսքը գնում է
551+7=858 թվականի մասին: Սակայն այս մոտեցումով հաշ-
վարկից դուրս է մնում գերության առաջին տարին:

Վերջին երկու պնդումը հավաստի չեն, քանի որ իրականում.

- Աշոտ Ա-ն եղել է իշխանաց իշխան ոչ թե (855-884թթ.), այլ 862-
884 թվականներին, իսկ 855-862թթ. նա եղել է իշխան
(<https://hy.wikipedia.org>):
- Նկատենք նաև, որ Ալի ալ-Արմանին, որը «*ամիրապետի հրա-
մանով նրան (Աշոտին) կարգում է Հայոց իշխանաց իշխան*»
(Դրասխանակերտցի, 1996), Հայաստանում ոստիկան է եղել
862—863 թվականներին (Բիթարյան, 1989):
- Եթե ընդունենք, որ Արծրունին նշելով «*հայերի գերությունից 7
տարի հետո*», նկատի է ունեցել ոչ թե գերի տարվելուց, այլ գե-
րության ավարտից 7 տարի հետո, ապա կստանանք երկրա-
շարժի մեկ այլ թվական: Հենց ինքը Արծրունին նշում է, որ
իշխանները սկսել են վերադառնալ հայրենի կալվածքները 857
թվականից (Արծրունի, 1985), այսինքն գերության վերջին տա-
րին 856 թվականն էր: Այդ տարում Բյուզանդիայի և խալի-
ֆայության միջև վերսկսված պատերազմը և տարածաշրջանում
ստեղծված քաղաքական իրավիճակը ստիպեցին Մուսավաքիլ
խալիֆային փոխել իր քաղաքականությունը Հայաստանի հան-
դեպ և նպաստել հայ իշխանների հզորացմանը (Վարդանյան,
1975):

¹ Ի դեպ Անեցին ճիշտ չի նշում նաև Դվինի երկրորդ երկրաշարժի տարեթիվը՝ ՊՂԸ -
898թ. (Անեցի, 1893):

Նկ.1. Դվինի առաջին երկրաշարժի ժամանակագրությունը ըստ ժամանակակիցների վկայությունների (սլաքներով՝ Արծրունու վկայության Թ.Բաբայանի (858) և հեղինակի (863) գծագրական մեկնությունները):

Այսպիսով, ըստ Դրասխանակերտցու, երկրաշարժը եղել է 862 թվականից հետո, իսկ Արծրունին ճշտում է երկրաշարժի տարին, որը $556+7=863$ թվականն է (նկ.1):

Իրականում Դվինի առաջին երկրաշարժի թվականը հստակ նշում է միայն X-րդ դարի պատմագիր Ասողիկը: Նա միանշանակ հայտնում է, որ երկրաշարժը տեղի է ունեցել 863 թվականին (Ասողիկ, 2000). «Սրա (Աշուտ Ա-ի) օրերում (ՅԺԲ) երեք հարյուր տասներկու թվականին (312+551=863թ.) Քառասնորդաց պահքի փոքր շաբաթում տեղի ունեցավ ահագին մեծ երկրաշարժ...»:

Ելնելով այս տեղեկությունից, որ երկրաշարժը տեղի է ունեցել Քառասնորդաց պահքի ժամանակ, որոշ հետազոտողներ ունեն այն մտայնությունը, թե երկրաշարժը տեղի է ունեցել 863 թվականի գարնանը (Բարսեղյան, 1995): Չի բացառվում, որ նրանք «փոքր շաբաթ» կապակցությունը ընկալել են որպես Ավագ շաբաթի շաբաթ օրը, ինչպես դա ընկալել է և Է.Գուիդոբոնին՝ «Saturday» (Guidoboni et al, 1995):

Սակայն Դրասխանակերտցին հստակ վկայում է, որ երկրաշարժի ժամանակ եղել «*ցրտաշունչ ձմեռային սառնամանիք*» (Դրասխանակերտցի, 1996):

Ըստ Ամբրասեյսի երկրաշարժը տեղի է ունեցել 863 թվականի փետրվարի 13-ին (Ambraseis, 1982): Այս որոշումը հիմնված է X դարի Պաղեստին-Վրացական օրացույցում գետեղված, փետրվարին ամսին վերբերվող, մի կարճ վկայության վրա՝ «13. (Terrae) motus, sancti Demetrii [demetre], et Martiniani [martinianoz] monachi», այսինքն՝ «13, երկրաշարժի, Սբ.Դեմետրիոսի և Մարտինիան վանականի» օրն է (Garitte, 1958):

Գուիդոբոնին ընդունելով երկրաշարժի օրվա այդ որոշումը, նկատում է, որ ըստ գրքի խմբագիր Ջ.Գարիտի, Մբ.Դեմետրիուսի օրը, որը Թեսալոնիկում հիշվում է հոկտեմբերի 26-ին, որպես 740 և 989 թվականներին Կոնստանդնուպոլիսում տեղի ունեցած երկու երկրաշարժերի օր (Guidoboni et al, 1995): Ջ.Գարիտը նշում է նաև, որ հայտնի չէ որևէ երկրաշարժ, որը տեղի է ունեցել փետրվարի 13-ին, իսկ այդ օրը հիշատակում են հույները, ղպտիները, եթովպացիները և վրացիները, որպես «առասպելական Մարտինիան ճգնավորի» օր (Garitte, 1958): Հավանաբար Ամբրասեյսը հնարավոր է համարել կապել այդ անհասցե փետրվարյան երկրաշարժը Վրաստանի հարևանությամբ գտնվող Դվինում, IX դարում, ձմռանը տեղի ունեցած երկրաշարժի հետ: Այսինքն փետրվարի 13-ը, որպես Դվինի առաջին երկրաշարժի օր շատ թույլ է հիմնավորված:

Ըստ Թ.Բաբայանի, երկրաշարժը տեղի է ունեցել փետրվարի 14-ին (Բաբայան, 2006), քանի որ այդ օրն է սկսվում 858 թ. Մեծ պատերազմը, ինչը չի կարող ընդունվել, որովհետև իրականում, ինչպես ցույց տրվեց վերևում, երկրաշարժը տեղի է ունեցել 863 թվականին:

Փորձենք որոշել, թե որ ամսին և որ օրն է եղել երկրաշարժը ըստ Աստղիկի վերը մեջբերված տեղեկության, ուր նա, հավանաբար այլ ականատեսների չպահպանված վկայությունների հիման վրա, ճշտում է նաև երկրաշարժի ժամանակը:

Աստղիկին կրկնում են հետագա պատմիչներ Սամուել Անեցին (XII դար) և Մխիթար Այրիվանեցին (XIII դար):

Արդեն ցույց ենք տրվել վերևում, որ, ըստ Սամուել Անեցու իրարամեծ տվյալների, երկրաշարժն եղել է 865-869թթ. միջակայքում, սակայն 864 թվականից առաջ. «*Ի սուրբ քառասներորդսն շարժմունք անհնարինք*» (Անեցի, 1893):

Ըստ Մխիթար Այրիվանեցու երկրաշարժը եղել է 854-871թթ. Միջակայքում. «*«Աղ ու հացի» օրը կործանիչ երկրաշարժ Դվինում*» (Այրիվանեցի, 1860):

Այսպիսով, ըստ հայ պատմիչների, երկրաշարժը տեղի է ունեցել.

- ցրտաշունչ ձմեռային սառնամանիքին (Դրասխանակերտցի, 1996)
- Քառասներորդաց պահքի փոքր շաբաթում (Աստղիկ, 2000)
- Ի սուրբ քառասներորդսն (Անեցի, 1893)
- «Աղ ու հացի» օրը (Այրիվանեցի, 1860):

863 թվականի Զատիկի օրը ապրիլի 11-ն էր (Калькулятор расчета дня Пасхи, <https://astromenu.com/>), այսինքն, նրանից առաջ 48 օր տևող, Մեծ պահքի առաջին պահեցության օրը փետրվարի 22-ն էր: Այսպիսով Պահքի առաջին շաբաթը (ըստ Աստղիկի՝ «փոքր շաբաթը») համընկել է ձմռան վերջին շաբաթի հետ և կարելի է ընդունել, որ 863 թվականի երկրաշարժը տեղի է ունեցել «Աղ ու հացի» առաջին օրը՝ փետրվարի 22-ին (աղ.1):

863թ.	Մեծ Պահքի հիշարժան օրերը և շաբաթները
Փետրվարի 21	Բուն Բարեկենդան
Փետրվարի 22	Առաջին պահեցողության օրը՝ «Աղ ու հացի» առաջին օրը
Փետրվարի 28	(863թ. Ձմռան վերջին շաբաթը) Պահքի առաջին շաբաթը՝ «փոքր շաբաթը» ըստ Աստղիկի
Մարտի 1	Գարնանային հինգ անցողիկ շաբաթները
Ապրիլի 4	
Ապրիլի 5	Պահքի Ավագ շաբաթը
Ապրիլի 10	
Ապրիլի 11	Ավագ շաբաթի «փոքր շաբաթ» օրը Զատիկ

Երկրորդ երկրաշարժի թվագրումը: Երկրաշարժի ժամանակակից պատմագիրները Թովմա Արծրունին և Հովհաննես Դրասխանակերտցին, թողել են հետևյալ վկայությունները Դվինի երկրորդ և առավել ավերիչ երկրաշարժի մասին: Այս վկայություններում, ինչպես և առաջին երկրաշարժի ժամանակի վերաբերյալ, հստակ տարեթիվ չի տրվում, այլ նշվում է դեպքի ժամանակաշրջանը:

Հովհաննես Դրասխանակերտցին (Դրասխանակերտցի, 1996), հաղորդում է Հայոց թագավոր Սմբատ 1-ի (890-914թթ.) և Ատրպատականի ամիրա Ափշինի (889/890-901թթ.) ռազմական բախումների մասին և տեղեկացնում է. «Այդ ժամանակ՝ զիշերը, հանկարծ սաստիկ երկրաշարժ է լինում Դվին քաղաքում՝ դրա բնակիչներին խուճապի մատնվելով, սարսափեցնելով և դողդոջում, կործանում առաջ բերելով...»

Ըստ Թովմա Արծրունու (Արծրունի, 1985). «Այդ ժամանակներում Հայոց Աշոտ թագավորը... մեռավ հայոց ՅԼԹ թվականին (890թ.), Հայոց կաթողիկոս Գևորգի հայրապետության 15-րդ տարում: Նրա փոխարեն թագավորեց իր որդի Սմբատը...»

Հայոց վրա (Սմբատի) թագավորելու երրորդ տարում աստվածատուր բարկությամբ անդնդաշարժ խառնակումով... սասանեցին երկրի խոր ընդերքի կարծր, ծանրալի ու անկշռելի անբավությունը և վեր մղեցին մինչև երկրի երեսը՝ Արտաշեսի քաղաքի դիմաց, որին անվանում են Բլուր, և որտեղ է թագավորանիստ Դվին քաղաքը...»

Շատ հետազոտողներ կարծում են, որ Սմբատի թագավորման երրորդ տարին 893 թվականն է (890+3=893), սակայն Բնձիճեանը իրավացիորեն նշում են, որ եթե 890 թվականը թագավորելու առաջին տարին է, ապա երրորդ տարին կլինի 892 թվականը (Բնձիճեան, 1822):

Ըստ Ամբրասեյսի (Ambraseis et al., 1982) երկրաշարժը տեղի է ունեցել 893 թվականի դեկտեմբերի 28-ին, համաձայն արաբ պատմագիր ալ-Տաբարիի (839-923) կողմից ներկայացված Դվինի երկրաշարժի մասին պաշտոնական նամակի (al-Tabari, 1985). «Համաձայն հաղորդագրություններին, 280 թվականի Դհու-ալ-Հիջա ամսին (11 փետրվարի - 12 մարտի 894թ.) Դաբիլից Բաղդադ հասավ նամակ, որով տեղեկացվում էր, որ տեղի է ունեցել լուսնի խավարում 280թ. Շավվալ ամսվա 14-ին (27 դեկտեմբերի 893): Գիշերվա վերջում լուսինը նորից երևաց, բայց երբ բնակիչները առավոտյան զարթոնեցին, մութ էր և մթությունը շարունակվում էր: Կեսօրից հետո սկսեց փչել ուժեղ սև քամի: Դա շարունակվում էր մինչև գիշերվա առաջին երրորդը: Երբ այդ ժամը անցավ, տեղի ունեցավ երկրաշարժ»:

Այստեղ պետք է նկատել, որ մեր ստուգումը ցույց տվեց, որ համաձայն Հիջրա-Հուլիյան տոմարների տարեթվերի տարբեր փոխարկիչների (<https://www.searchtruth.com/hijri/>; <https://calendarhome.com/calculate/convert-a-date>; <https://www.muqawwim.com/>; <https://www.fourmilab.ch/documents/calendar/>), 280թ. Շավվալ ամսվա 14-ը բոլոր դեպքերում համապատասխանում է 893 թվականի դեկտեմբերի 27-ին:

Այսպիսով լուսնի խավարումը միանշանկ տեղի է ունեցել 893 թվականի դեկտեմբերի 27-ին, իսկ երկրաշարժը համապատասխանաբար դեկտեմբերի 28-ի գիշերը (Ambraseis et al., 1982; Berberian, 1994), իսկ կարծիքը, թե երկրաշարժը տեղի է ունեցել դեկտեմբերի 27-ին (Բաբայան, 2006; Новый каталог, 1977; Guidoboni et al, 1995) թյուրբմբման հետևանք է, քանի որ այդ օրն եղել է երկրաշարժը նախորդող լուսնի խավարումը (al-Tabari, 1985):

Եզրակացություն

Պատմական վկայությունների վերը շարադրված վերլուծության հիման վրա կարող ենք եզրակացնել, որ.

- IX դարում Դվինում տեղի է ունեցել միայն երկու ավերիչ երկրաշարժ;
- առաջին երկրաշարժը տեղի է ունեցել 863 թվականի փետրվարի 22-ին;
- երկրորդ երկրաշարժը տեղի է ունեցել 893 թվականի դեկտեմբերի 28-ի գիշերը:

Հեղինակը շնորհակալ է հոգվածի գրախոսող Արա Ավագյանին հոգվածի գործնական քննարկման և առաջարկված ուղղումների համար:

Գրականություն

- Այրիվանեցի Մխիթար.** 1860. Պատմություն հայոց, Մոսկվա, տպ. Լազարեան ճեմարանի, 69 էջ:
- Անեցի Սամուել.** 1893. Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց: Վաղարշապատ, տպ. Ս. Էջմիածնի, 301 էջ:
- Ասողիկ - Ստեփանոս Տարունցի.** 2000. Պատմություն տիեզերական, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 456 էջ:
- Արծրունի Թովմա և Անանուն.** 1985. Պատմություն Արծրունյաց տան, Երևան, «Սովետական գրող», 407 էջ:
- Բաբայան Թ.** 2006. Հայաստանի Հանրապետության, Արցախի և հարակից տարածքներում հնագույն ժամանակներից մինչև 2003 թվականը տեղի ունեցած ուժեղ երկրաշարժերի ատլաս, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 140 էջ:
- Բարսեղյան Լ.Ա.** 1995. Պատմական վկայությունները Հայկական լեռնաշխարհի երկրաշարժերի մասին, Երևան, «Գիտություն», 66 էջ:
- Բիթարյան Մ.Մ.** 1989. Արմինիայի արաբ ոստիկանների ժամանակագրությունը. Լոաբեր Հասարակական Գիտությունների, № 6, էջ 93-97.
- Դրասխանակերտցի Հովհաննես.** 1996. Հայոց պատմություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 397 էջ:
- Ինճիճեան Ղ.** 1822. Ստորագրություն Հին Հայաստանեայց: Վենետիկ, Սր. Ղազար, 553 էջ:
- Վաղանկատվացի (Դասխուրանցի) Մովսես.** 169. Պատմություն Աղվանից աշխարհի, Երևան, «Հայաստան», 321 էջ:
- Վոսսանեանց Վ.** 1902. Շարժի տարեգրությունը Հայոց մէջ, Թիֆլիս, «Լուսա», 24 էջ:
- Ստեփանյան Վ.Ա.** 1964. Երկրաշարժերը Հայկական լեռնաշխարհում և նրա մերձակայքում, Երևան, «Հայաստան», 246 էջ:
- Վարդանյան Ռ.Հ.** 1999. Հայոց տոնացույց (4-18-րդ դարեր), Երևան, «Գիտություն», 646 էջ:
- Баласанян С.В.** 2018. Современная сейсмотектоническая активность Ереванского разлома, кандидатская диссертация, Ереван, НАНА ИГН, 151с.
- Бюс Е.И.** 1948. Сейсмические условия Закавказья. Часть 1. Хронология землетрясений в Закавказье. Тбилиси, изд. АН ГрузССР, 304с.
- Годзиковская А.А.** 2012. Карточный каталог землетрясений Кавказа. Обнинск, изд. РАН, 135с.
- Годзиковская А.А.** 2001. Каталог землетрясений Кавказа с $M \geq 4,0$ ($K \geq 11,0$) с древнейших времен по 2000г. / Сост. А.А. Годзиковской. - <http://zeus.wdcb.ru/wdcb/sep/caucasus/catrudat.html>
- Мушкетов И.В. Орлов А.** 1893. Каталог землетрясений Российской империи, Санкт-Петербург, Типография Императорской Академии Наук, 582с.
- Калькулятор расчета дня Пасхи с 356 по 4099 год.** <https://astromenu.com/Astrologicheskaya-spravka/Kakogo-chisla-Pascha-Raschet-dati-pravoslavnoy-i-katolicheskoy-Paschi-s-356-po-4099-god>
- Карапетян Н.К.** 1986. Механизм возникновения землетрясений Армянского нагорья. Ереван, изд-во АН АрмССР, 228с.
- Новый каталог сильных землетрясений с древнейших времен до 1975 г.** 1977, Москва, Наука, ред. Н.В.Шебалин, Н.В. Кондорская, 536с.
- al-Tabari.** 1985. History of al-Tabari, Vol. 38: The Return of the Caliphate to Baghdad, New York, State University Press, 239p.
- Ambraseys N.N. and Melville C.P.** 1982. A history of Persian earthquakes. London, Cambridge University Press, 219p.
- Berberian M.** 1994. Natural Hazards and the First Earthquake Catalogue of Iran, vol. I, Hist. Haz. in Iran Prior to 1900, IIEES, July, 631p.
- Garitte G.** 1958. Le calendrier palestino-géorgien du Sinaiticus 34 (Xe siècle). Brussels, "Société des Bollandistes", 487p.
- Guidoboni E. and Traina G.A.** 1995. A New Catalog of Earthquakes in the Historical Armenia Area from Antiquity to the 12th Century, Annali di Geofysica, vol. XXXVIII, N1, March, p.85-147.

- Karakhanyan A., Avagyan A., Baghdasaryan H., Avanesyan M., Arakelyan A.** 2011. Seismic hazard assessment for the construction site of a new power unit of the Armenian NPP/ Final Report /Geological database/ "NorAtom" Consortium, Draft Version, February 2011, 274 p.
- Karakhanyan A.S., Arakelyan A., Avagyan A., Sadoyan T.** 2016. Aspects of the seismotectonics of Armenia: New data and reanalysis, in Sorkhabi, R., ed., Tectonic Evolution, Collision, and Seismicity of Southwest Asia: In Honor of Manuel Berberian's Forty Years of Research Contributions: Geological Society of America Special Paper 525, p.445-477.

ЕЩЕ РАЗ О РАЗРУШИТЕЛЬНЫХ ЗЕМЛЕТРЯСЕНИЯХ IX ВЕКА В ДВИНЕ (АРМЕНИЯ): КОЛИЧЕСТВО СОБЫТИЙ И ИХ ДАТИРОВКА

Арутюнян Р.А.

Разрушительные землетрясения IX века в Двине одни из наиболее известных исторических землетрясений в Армении. Однако по поводу их параметров до сих пор нет единого мнения. Считаются спорными мнения о следующих параметрах: количество разрушительных землетрясений, даты событий, территория разрушений, интенсивность, тектоническая позиция эпицентров. В настоящей статье, на основе анализа исторических свидетельств, обсуждаются первые два оспариваемых параметра, путем уточнения дат событий.

THE DESTRUCTIVE EARTHQUAKES OF THE 9TH CENTURY IN THE DVIN (ARMENIA) REVISITED: QUANTITY OF EVENTS AND THEIR DATING

Haroutiunian R.A.

The destructive earthquakes of the 9th century in the Dvin are one of the most famous historical earthquakes in Armenia. However, there is still no consensus about their parameters. The opinions about the following parameters are considered controversial: the quantity of destructive earthquakes, the dates of events, the territory of destructions, the intensity, the tectonic position of the epicenters. In this article, based on the analysis of historical evidence, the first two disputed parameters are discussed, by clarifying the dating of events.